

TARİXŞÜNASLIQ

T.Həsənzadə. "Qəşəm xan və Gülüstan xanım" yazılı dastan abidəsində tariximiz // Əlyazmalar yanmır. 2021, №2(13), s.118-121.

UOT: 94.

Tahirə Həsənzadə

tarix üzrə elmlər doktoru

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

Bakı ş., İstiqlaliyyət küç. 26.

e-mail: tahira.hasanzade@mail.ru

“QƏŞƏM XAN VƏ GÜLÜSTAN XANIM” YAZILI DASTAN ABİDƏSİNDƏ TARİXİMİZ

Xülasə

“Qəşəm xan və Gülüstan xanım” əlyazması Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun nadir ədəbi abidələrindəndir. Folklor nümunəsi olan bu əlyazmada tariximizin bir səhifəsinin də öz əksini tapması diqqətə layiqdir. Yeganə nüsxə olan əlyazma özünün bir sıra fərqli cəhətləri ilə Azərbaycan folklor abidələrindən fərqlənir. Bu əlamətlər tədqiqatda öz əksini tapmışdır.

***Açar sözlər:** Qəşəm xan, Gülüstan xanım, abidə, haqsızlıq, rus işğalı*

Giriş

Bu yaxınlarda AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan daha bir mənbə, Azərbaycan yazılı dastan abidəsi “Qəşəm xan və Gülüstan xanım” “Elm və təhsil” nəşriyyatında işıq üzü gördü. Abidəni filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Əli Məmmədbağiroğlu müasir əlifbaya çevirərək folklorşünasların istifadəsinə vermişdir. Kitaba geniş ön söz yazan, şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrinin tədqiqatçısı Əli müəllimi xatırlatmaq da yerinə düşərdi ki, o, “Koroğlu” dastanının da xəzinədə saxlanılan müxtəlif əlyazma nüsxəsinin Əlyazmalar İnstitutuna daxil olması tarixindən, onun bu vaxtdək tədqiqat səbəblərindən bəhs etmiş, dastanın qısa məzmununu haqqında məlumat verərək, digər şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri ilə müqayisə etmişdir.

Dastan XX əsrin əvvəllərində yazıya alınaraq, 50-ci illərdə Əlyazmalar İnstitutunun (o zaman Respublika Əlyazmaları Fondu) əməkdaşı, f.e.d., prof., Qorqudşünas alim Şamil Cəmşidov vasitəsilə xəzinəyə təhvil verilmişdir. Abidənin Azərbaycan folklorşünaslarının

tədqiqat obyektı olmadığına səbəblərini üç maddə ilə açıqlayan tədqiqatçı bunu 1) dastanın bəzi yerlərində (məzmununda) ictimai-siyasi hadisələrdən bəhs olunduğu 2) yazılı dastan abidəsinin mətnində müəyyən hissələrin naqisliyi 3) Abidəni müəllifindən çox çətinliklə əldə etmiş folklorşünas alim Ş.Cəmşidovun "Kitabi Dədə Qorqud" eposu, "Oğuznamə" və digər yazılı folklor abidələri üzərində gərgin araşdırmalarının ona bu dastan üzərində işləməyə imkan verməməsi səbəbilə əlaqələndirmişdir.

Əlyazma abidəsinin bir sıra xüsusiyyətlərini şərh edən müəllif yazır: "Belə düşünürük ki, bizə yazılı şəkildə gəlib çatan bu dastan Azərbaycan dastanları içərisində bəlkə də nadir dastanlardandır ki, onun qəhrəmanı həyat tarixçəsini dastanlaşdırıb və bugünkü nəslə yadigar qoyub getmişdir". Öz uğursuz sevgisini qələmə alaraq dastan yaratmış və onu məhz Əlyazmalar fonduna etibar etmiş məhəbbət dastanının qəhrəmanı, həm də müəllifi Qəşəm xan sürgün həyatını, 1917-ci ilin fevralında Rusiyada baş vermiş və çarın devrilməsilə nəticələnmiş inqilabi hadisələrin şahidi olan, həm Azərbaycan tarixinin bir sıra də səhifələrini yazmış tarixi şəxsiyyətdir. O zaman 24-25 yaşlı gəncin əlyazmasını Şamil Cəmşidova etibar edərkən, 50-ci illərdə, artıq yaşlı bir adam olduğu şübhə doğurmur.

Dastanda baş verən tarixi hadisələr XIX əsrin əvvəllərindən XX əsrin ikinci onilliyin sonlarına qədər Gəncə və Qarabağda cərəyan edir. Azərbaycan tarixinin həmin dövrünün bir sıra hadisələrinin, Gəncənin Rusiya tərəfindən işğalı, komendant üsul-idarəsinin qanuna zidd qərarları, haqsızlıqlar, yerlilərinin böhtanı, gəncəli Qəşəm xanın sürgün həyatı və s. şahidi oluruq. Dastanda Qəşəm xanın çar rejiminə nifrəti, Qacarlara rəğbəti aşkar hiss olunur. Aşağıda verilmiş nümunələrə diqqət yetirək:

*Naədalətliknən divan quruldu,
Sürgün oldum qürbət əldə Gəncədən,
Zülm divanında boynum vuruldu,
Həsrətliknən düşdüm yola Gəncədən.*

və yaxud:

*Karvan düşüb, gəmi özün yetirsin,
Din düşmənin azadlıqdan götürsün,
Tehranda şahımı kamə yetirsin,
Hökm eyləsin hər bir yanə, bəsdə, bəs.*

və yaxud Qacarlər sülaləsinin sonuncu şahına ünvanlanan

*Allah bu sinəmdə qoymasın dağı,
Gəncə olsun Əhməd şahın oylağı
Assın orda bir müsəlman bayrağı,
Qəşəm desin Zülfüqar divanında.*

- ürək sözləri ümidlə yaşayan insanın arzularıdır. Qacarlara rəğbət bəsləyən Qəşəm xan dastanın əvvəlindən sonunadək, ata-baba yurdunu əlindən alıb, özünü sürgün edən çar məmurlarının özbaşınalığına etiraz edir, zülmkarların xanədanının dağılmasını onlara nifrət dolu sözlərilə Allahdan arzulayırdı.

1917-ci ildə çarın devrilməsi onun arzusunu çin etdi. Çünki Qəşəm xan arzu edirdi ki,

*Allah zülmkarı heç artırməsın,
Tərlən oylağında sar oturmasın,
Rus padşahın görüm haşa varmasın,
Tez dağılsın o zülmkar vilayət.*

Əli Məmmədbağiroğlu “Qəşəm xan və Gülüstan xanım” dastanını Azərbaycanın digər folklor nümunələri ilə (“Əsli və Kərəm”, “Qaçaq Nəbi”, “Aşıq Qərib”, “Koroğlu”) müqayisə edərkən, oxşar və fərqli cəhətləri də diqqətə çatdırmışdır. Dastandakı bəzi deyimlərin Dədə-Qorqud boyları ilə və digər dastanlarımızdakı deyimlərlə yaxınlığı da müəllifin diqqətindən yayınmamışdır. Dastanda Süleyman peyğəmbər və Zibeydə əhvalatının Qurani-Kərimlə əlaqəsindən bəhs edən müəllif Qəşəm xanım müqəddəs kitabı çox yaxşı bildiyinə işarə edərək, həmin əhvalatı təfəsilatı ilə vermişdir.

Maraqlı cəhətdən bəhs edən müəllif – “dastan qəhrəmanlarımızın adətən Azərbaycandan kənara üz tutduğu yerlər Şərqi ölkələrinin şəhərləridir (Tiflis, Bağdad, Misir, Şam). Qəşəm xan isə Rusiyaya sürgün olunur. Moskov ilə bağlı olan əhvalatlar Azərbaycan folklorunda bir yenilikdir” – deyər yazır.

Tədqiqatçı əminliklə göstərir ki, “Qəşəm xan və Gülüstan xanım” dastanının qəhrəmanları yarı folkloristik, yarı tarixi qəhrəmanlardır və Qəşəm xanın tarixi şəxsiyyət olduğunu faktlarla, hadisələrin baş verdiyi tarixlərlə diqqətə çatdırır.

Dastanın dil xüsusiyyətlərindən bəhs edən Əli Məmmədbağiroğlu onun ilkin tekstoloji-qrafik formasını qoruyub saxlayan yazılı abidələrimizdən olduğunu vurğulamış və folklor əsərinin əlyazma mətnini çap variantında da olduğu kimi saxlamağı məqsədüeygün hesab etmişdir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, dastanın bəzi vərəqləri düşdüyü üçün mətdə naqislik gözə dəyir və katib tərəfindən təshihlər aparılmadığından tədqiqatçı bəzi yarımçıq ifadələri bərpa etməli olmuşdur. Nakam məhəbbət dastanının sonluğu oxucunu Qəşəm xanın düşməndən qisas almaq məqsədini tezliklə həyata keçirəcəyi qənaətinə gətirir. Sevgilisi yolunda illərlə əzab-əziyyət çəkən, sürgün həyatı yaşayan, geri döndükdə isə bütün arzularının puç olduğunu gören Qəşəm xanın son sözü qisasa-qisasdır.

“Qəşəm xan və Gülüstan xanım” yazılı dastan abidəsinin tədqiqata cəlb edilərək nəşr olunması AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun 2020-ci ilin payızında qeyd edilən 70 illik yubileyinə daha bir layiqli hədiyyə olmuşdur.

Yazılı dastan abidəsinin rəyçisi f.ü.e.d., prof. Azadə Musayeva, redaktorları f.ü.f.d., dosent Aybəniz Rəhimova və böyük elmi işçi Rauf Şeyxzamanlıdır.

Nəticə

Yeganə nüsxə olan əlyazmanın tədqiqata cəlb edilməsi təqdirəlayiqdir. Dastanın folklorşünas alimlərin diqqətini cəlb edəcəyi şübhəsizdir. Daha bir əlyazma abidəsinin nəşri Əlyazmalar İnstitutunun 70 illik yubileyinə layiqli töhfə oldu.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Əli Məmmədbağiroğlu. Qəşəm xan və Gülüstan xanım – yazılı dastan abidəsi. Bakı: “Elm və təhsil” 2020. 221 səh.

Tahira Hasanzadeh

Our history in written mythology of "Gasham khan and Gulustan khanum"

The manuscript "Gasham khan and Gulustan khanum" is one of the rare stored examples at the Institute of Manuscripts named after Mahammad Fizuli. This manuscript is valuable sample of folklore and it is worthy of note, that this manuscript take place in pages of our history. This manuscript is only copy, which has different sides than other literary manuments and this portent find opposite in other researches.

Key words: *Gasham khan, Gulustan khanum, literary monument, injustice, Russian occupation*

Таира Гасанзаде

Отражение нашей истории в письменном эпическом памятнике «Гашам хан и Гюлистан ханум»

Рукопись «Гашам хан и Гюлистан ханум» - одна из редких рукописей, хранящихся в Институте рукописей имени Мухаммада Физули. Примечательно, что этот манускрипт, являющийся образцом фольклора, отражает также начальные страницы нашей истории. Эта рукопись, которая является единственным экземпляром, отличается от памятников азербайджанского фольклора некоторыми особенностями. Эти особенности отражены в исследовании.

Ключевые слова: *Гашам хан, Гюлистан ханум, эпический памятник, несправедливость, русская оккупация*

Akademik **Teymur Kərimli** tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.